

שיעור ד

קניין דברים

(בבא בתרא ג ע"א)

פתיחה

א. רש"י, הרא"ש: "קניין דברים" - כי לא עשו פעולת קניין על הקרקע
ב. רמב"ם, רבנו גרשום: קניין דברים - כי לא ברור מה החלק המוגדר של כל אחד בחצר
סיכום

פתיחה

בגמרא (ג ע"א) אמר רב אסי בשם רבי יוחנן שמשנתנו עוסקת בחצר שאין בה דין חלוקה, דהיינו שאין בה ח' אמות, ובמצב כזה אין כופים לחלוק אף כשיש היזק ראייה. דברי המשנה "השותפין שרצו" כוונתם היא שאם הם הסכימו לחלוק, מחייבים אותם לבנות כותל.

על כך שאלה הגמרא בהמשך:

במאי אוקימתא למתני' בשאין בה דין חלוקה, אי בשאין בה דין חלוקה כי רצו

מאי הוי נהדרו בהו?

אמר ר' אסי אמר ר' יוחנן: שקנו מידן.

וכי קנו מידן מאי הוי, קנין דברים בעלמא הוא?

אם מדובר בחצר שאין בה דין חלוקה, מה בכך שהם רצו והסכימו, הם יכולים לחזור בהם? תשובת ר' אסי בשם ר' יוחנן היא שהם עשו קניין ביניהם ולכן אף אחד מהם אינו יכול לחזור בו. על כך שאלה הגמרא שקניין כזה הוא קניין דברים ואינו מחייב? על כך השיבה הגמרא שתי תשובות:

בשקנו מידן ברוחות.

רב אשי אמר: כגון שהלך זה בתוך שלו והחזיק וזה בתוך שלו והחזיק.

להלן נעיין בשני פירושים מרכזיים בראשונים לדברי הגמרא. רש"י והרא"ש,¹ הרמב"ם ורבנו גרשום. נציין עוד שהמושג "קניין דברים" נזכר כאן בפעם היחידה בש"ס.

א. רש"י, הרא"ש: "קניין דברים" – כי לא עשו פעולת קניין על הקרקע

רש"י הסביר את שאלת הגמרא כך:

קנין דברים הוא – ואין חליפין קונין אלא דבר הנקנה – או מכר, או מתנה, או שעבוד קרקעות שהקנין חל עליו, או מטלטלין.

לפי רש"י מדובר בקניין חליפין. עד עתה החצר היתה משותפת לשניהם, וכשהסכימו לחלוקה, כל אחד מהשכנים מעביר לחברו חצי מהחצר. אלא שקניין חליפין חל רק על דבר ממשי, כמו דבר שנקנה או שניתן במתנה, או שעבוד קרקעות, אך לא ניתן לעשות קניין חליפין רק על בסיס הסכמת דברים בלבד. באופן דומה ומחודד יותר הסביר זאת הרא"ש (א, ג):

למ"ד מחיצה פלוגתא שלא נתרצו אלא לחלוקה אין כאן שיעבוד נכסים ולא מכר ולא מתנות ואין לו לקנין על מה שיתפס.

קניין צריך שיתפוס בגוף של חפץ, שיחול על משהו ממשי. דברים דומים כתב הרא"ש (שו"ת הרא"ש כלל יב סימן ג) בנוגע למקרה שאב הקנה את מצוות המילה של בנו לאדם אחר, והרא"ש פסק שאין ערך לקניין זה גם לאחר שהבן נולד:

דקנין דברים בעלמא הוא. כדאיתא בב"ב (ג ע"א) גבי כשקנו זה בזה ברוחות, ופריך קנין דברים בעלמא הוא, דקנין לא מהני אלא או במכר או במתנה או בתמורה על דבר הנתפס וקונה גוף החפץ. אבל בדבר זה שהקנה לו לעשות מצוה אחת קנין דברים בעלמא הוא.

בגמרא שתי תשובות לשאלה "קנין דברים בעלמא הוא". התשובה הראשונה: "בשקנו מידן ברוחות". רש"י הסביר: "זה בורר לו חלק מזרחי, וזה בורר לו חלק מערבי, וקנו מידם. ומעתה נקנה חלק מזרחי לזה ואין לזה חלק בו, וכן השני לחבירו". באופן דומה ניסח זאת הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף ב ע"א בדפי הרי"ף): "ומשני בשקנו מידו

---

1 ראשונים נוספים פירשו כמו רש"י והרא"ש: רבינו יונה (עמ' ט), ר"ן, יד רמ"ה. בהסבר דברי היד רמ"ה ראה: הרב שמעון שקופ, שערי יושר, ה, ב (עמ' ג-ה).

ברוחות. כלומר אחר ההודאה ברר לו זה ברוח מזרחי וזה ברוח מערבי וקנו על זה, ומיד שקנה נקנה חלק זה ואין לאחר חלק בו. דהא על דבר שיש בו ממש קנו זה".
הפרישה (חושן משפט סי' קנז, ס"ק ב) הסביר במה בא לידי ביטוי שכל אחד מהם ברר לו את חלקו:

פירוש, דזה הוי כמו קנין דעלמא. דהרי מתחילה היה כל אחד מהן משתמש בכולו, ועכשיו אומר כל אחד לחבירו הנח לי חלקך מה שהיה לך בצד מזרח, ואני אניח לך חלקי שהיה לי בצד מערב, והוה ליה כמו חליפין. ובמקום משיכה דחליפין, בא הקנין, וכמו קנין דעלמא. וכן משמע לשון רש"י שם שכתב זה לשונו: "ברוחות זה בורר כו' עד ומעתה נקנה חלק מזרחי לזה ואין לזה חלק בו וכן השני לחבירו".

הוויתור של כל אחד על חצי מחלקו לטובת האחר הוא פעולה של קניין חליפין, ועל כן זו פעולה קניינית ממשית וכמו שמקובל לעשות קניין באופן כללי.
התשובה השנייה לפי רב אשי: "כגון שהלך זה בתוך שלו והחזיק וזה בתוך שלו והחזיק". רש"י פירש: "והחזיק – בחלקו רפק ביה פורתא, וקרקע נקנה בחזקה, אחרי אשר רצו בשעת חלוקה". כל אחד מהם עשה פעולה ממשית בקרקע, כמו למשל חפירה קלה בה, שהרי כך קונים קרקע. מקור דברי רש"י בתוספתא (קידושין [ליברמן] א, ה): "אי זהו חזקת קרקעות? נעל וגדר ופרץ כל שהוא, הרי זו חזקה". כל אלו הן פעולות בקרקע עצמה. כך גם במה שנוגע לקניית נכסי גר (משנה בבא בתרא ג, ג): "והמחזיק בנכסי הגר נעל וגדר ופרץ כל שהוא הרי זו חזקה".²
אופן יצירת חזקה בקרקע מופיע גם במשנה (קידושין כו ע"א): "נכסים שיש להם אחריות, נקנין בכסף ובשטר ובחזקה". שם פירש רש"י (ד"ה בחזקה): "רפק ביה פורתא, או די ש אמצרי, או נעל, או פרץ כל שהוא". רש"י הוסיף עוד אפשרות שלא נזכרה בתוספתא (קידושין א, ה) ובמשנה (בבא בתרא ג, ג) שצינו לעיל: "דייש אמצרי". דבריו מבוססים על האמור בגמרא (כתובות צג ע"א; בבא קמא ט ע"א; בבא מציעא יד ע"א):

ואמר אביי: ראובן שמכר שדה לשמעון שלא באחריות, ויצאו עליה עסיקין

2 בפורת יוסף (בבא בתרא כאן) כתב שייתכן שחידושו של רב אשי הוא שאפילו שותפים בקרקע צריכים לעשות פעולת קניין בקרקע עצמה, משום שעל פניו היה נראה לומר "שלא שייך בשותפין קנין חזקה – נעל, פרץ, גדר, דכיון דעושה כאדם העושה בתוך שלו הוי חזקה, מה שאין כן בשותפין לא מוכח כלל מהא דנועל דזהו מחמת שהוא שלו, על כן אשמועינן רב אשי דגם בשותפין בקרקע שייך קנין חזקה".

[עוררין], עד שלא החזיק בה יכול לחזור בו, משהחזיק בה אין יכול לחזור בו. מאי טעמא? דאמר ליה: חייתא דקטרי סברת וקבלת. [ראובן המוכר אומר לשמעון: שק קשור מלא רוח הסכמת לקבל על עצמך, ולקנותו]. מאימת הואי חזקה? מכי דייש אמצרי.³

רש"י פירש: "מכי דייש אמצרי - מתקן גבולי השדה ומגביהם". מדובר על פעולה ממשית בקרקע, סימון גבולות השדה. הרשב"ם (ק ע"א ד"ה עד שיחזיק) התייחס לדברי אביי וכתב באופן ברור: "והא דאמרין בפ"ק דב"ק (דף ט ע"א) 'אימת הואי חזקה? מכי דייש אמצרי', לאו בהילוך מיירי, אלא בהגבהת המצר ודש הקרקע לתקן את המצר ולחזקו דהיינו נעל וגדר".

ייתכן ש"קנו מידן ברוחות" יכול להתאים לפי חלק מהראשונים גם ל"דייש אמצרי", שהיא אפשרות נוספת לחזקה בקרקע שלא נזכרה במשנה ובתוספתא. רש"י בסוגייתנו כתב: "זה בורר לו חלק מזרחי, וזה בורר לו חלק מערבי, וקנו מידם". באיזה אופן בא לידי ביטוי ברירת כל חלק? ייתכן שכוונתו לסימון גבול החצר בצד המזרחי, וסימון גבול החצר בצד המערבי. אמנם רש"י (בבא מציעא יד ע"א) והרשב"ם (בבא בתרא ק ע"א) כתבו ש"דייש אמצרי" זו פעולה ממשית בקרקע - הגבהת המצר, אך גם סימון הגבולות של החצר יכול להיחשב כפעולה ממשית בקרקע.

סיכום ביניים: לפי רש"י והרא"ש - גם כשיש הסכמה עקרונית בין השכנים, הקניין ביניהם הוא חסר ערך מפני שזהו "קניין דברים", רק דיבורים ולא מעשים, בעוד שקניין חליפין נוצר בעקבות פעולה ממשית בחפץ שנקנה. שתי התשובות בגמרא ביטאו פעולות קניין ממשיות בקרקע. סימון הגבול של החצר בחלקו של כל אחד מהם, או הליכה ועשיית פעולה בקרקע עצמה, כגון חפירה קלה באדמה. הרא"ש (שם) פירט עוד איך מתבצע הקניין על פי דברי רב אשי:

לא שיהו שניהם צריכין להחזיק, אלא כיון שהחזיק אחד מהם נסתלק מחצי האחר ונקנה לחבירו, כדרך ששנינו (קדושין דף כח ע"א) במטלטלין כיון שזכה זה נתחייב זה בחליפין. וכן שנינו בתוספתא "המחליף קרקע בקרקע או מטלטלין במטלטלין או מטלטלין בקרקע או קרקע במטלטלין, כיון שזכה זה נתחייב זה בחליפין". אלא או זה או זה קאמר.

כוונת הרא"ש לתוספתא (קידושין [ליברמן] א, ט):

3 תוספות בבא מציעא יד ע"א ד"ה עד שלא, כתבו: "חזקה דדייש אמצרי לא אשכחן בשום מקום". אכן במשנה ובתוספתא נזכר רק נעל, גדר, פרץ. התוס' וראשונים אחרים בסוגיות שם בכתובות, בבא קמא ובבא מציעא עסקו בחזקה זו "מכי דייש אמצרי" ופירשו אחרת.

החליף עמו קרקעות בקרקעות, מיטלטלין במטלטלין, קרקעות במטלטלין, מטלטלין בקרקעות, כיון שזכה זה נתחייב בחלפיו.

עוד כתב הרא"ש (שם) כדברי תוס' (ג ע"א ד"ה רב אשי), שהחידוש בדברי רב אשי הוא ש"אף על גב דלא אמר 'לך חזק וקני' אלא שנתרצה לחלוק והלך והחזיק שלא בפניו הויה חזקה". על אף שנאמר בגמרא (נג ע"א) שבחזקה שלא בפניו צריך לומר 'לך חזק וקני', "הני מילי בדבר שאין לו חלק בו אלא בקנין זה. אבל הכא שהקרקע היא של שניהם, מועלת חזקה מדעתו שלא בפניו, אפילו לא אמר לך חזק וקני".⁴

לדברי הרא"ש מספיק שאחד מהם יחזיק בקרקע, וכן גם אם האחר לא אמר לו 'לך חזק וקני' הרי זו חזקה, מאחר שעד עתה החצר היתה של שניהם בשותפות, וכעת כשהסכימו לחלוק את החצר, כל אחד רק מברר איזה חצי חצר מעתה יהיה רק שלו, ומיד האחר קנה את החצי השני.

כך הסביר זאת מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא (שיעורי הרב אברהם שפירא - בבא בתרא, עמ' נח) את החידוש שבדברי הרא"ש:

חלוקת שותפות איננה קנין רגיל. כאשר אדם קונה בקנין רגיל - קניין זה גורם לו הוספת רכוש, מה שאין כן כאשר שותפים חולקים ביניהם את השותפות, שאז לא נוסף לאף אחד מהם רכוש. קנין בחלוקת שותפות גורם רק לברר מה הם החלקים השונים של השותפות, ולא להוסיף רכוש. ומכיוון שהקנין הזה נועד רק לברר ולא להקנות, לכן אין צורך לומר בו "לך חזק וקני". כל הצורך בהסכמה מיוחדת של "לך חזק וקני" קיים רק כאשר האדם מקנה מרכושו לאחרים, אולם כאשר אין הוא מקנה מרכושו לאחרים, אלא רק מברר מה הוא רכושו ומה הוא רכושם, אין צורך בהסכמה מיוחדת זו.

דברים אלו מסבירים את ההלכה שאין צורך לומר 'לך חזק וקני', ונראה להסביר כך גם את ההלכה שמספיק שרק אחד מהם יחזיק. האמור בתוספתא: "המחליף קרקע בקרקע... כיון שזכה זה נתחייב זה בחליפין", מדובר במקרה ששני אנשים החליפו קרקעות ביניהם. לפני כן כל קרקע היתה שייכת לכל אחד מהם לחוד. לעומת זאת

---

4 תוספות בבא בתרא ג ע"א ד"ה קנין דברים, כתבו שקניין יכול לחול גם על פעולה עתידית. בתוס' בכתובות נד ע"ב ד"ה אע"פ, כתבו כך בנוגע לחיובי חתן בכתובה: "אע"פ שאין מקנה לו שום נכסים אלא שמשעבד גופו לזה החוב מעתה ולכשיהיו לו נכסים חל שעבודו מעתה, ואין זה קנין דברים בעלמא. דקנין דברים לא הוי אלא כההיא דריש בבא בתרא (דף ג.) שקנו מידם לחלוק חצר שאין בה דין חלוקה אבל מה שמשעבד גופו להתחייב לדבר זה משתעבד ואין זה קנין דברים בעלמא". כך כתב גם הרא"ש (א, א).

במקרה שאנו עוסקים בו, עד עתה החצר היתה שייכת לשניהם ואין צורך ממשי להקנות את החלקים. כשכל אחד מחזיק הוא בעצם מחזיק בחלקו שגם לפני כן היה שייך לו, אלא שעד עתה היה לו שותף בחלק זה וכעת רק הוא הבעלים. מאחר שההסכמה ביניהם היא על חילוף הקרקעות באופן זה, הרי שכל אחד מהם הוא הבעלים הבלעדיים על חלקו מפני שהאחר הסתלק מחלק זה. עד עתה לכל אחד מהם היה 50% בשטח של כל החצר, כעת יש לכל אחד מהם 100% בשטח של חצי חצר שגם לפני כן היה שייך לו באופן חלקי.

מאותה סיבה גם מספיק ש"קנו מידן ברוחות", לפי ההסבר הראשון בגמרא. כך פירש רש"י: "זה בורר לו חלק מזרחי, וזה בורר לו חלק מערבי וקנו מידם. ומעתה נקנה חלק מזרחי לזה ואין לזה חלק בו, וכך השני לחבירו", וכך ניסח זאת הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף ב ע"א בדפי הרי"ף): "ומשני בשקנו מידו ברוחות. כלומר אחר ההודאה ברר לו זה ברוח מזרחי וזה ברוח מערבי וקנו על זה ומיד שקנה נקנה חלק זה לזה ואין לאחר חלק בו. דהא על דבר שיש בו ממש קנו זה". הבירור של מי כל חלק בכל צד של החצר, הלקיחה של כל אחד את חלקו, מהווה פעולה ממשית בקרקע.⁵

ב. רמב"ם, רבנו גרשום: קניין דברים - כי לא ברור מה החלק המוגדר של כל אחד בחצר

הרמב"ם (הל' שכנים ב, י) פסק להלכה את כל שלבי הסוגיה. שלב [א] - באיזה מצב הצדדים יכולים לחזור בהם מפני שמדובר ב"קניין דברים", שלבים [ב] [ג] - באילו מצבים הצדדים אינם יכולים לחזור בהם:

[א] מקום שאין בו דין חלוקה שרצו שותפין לחלקו, אף על פי שקנו מידם כל אחד מהן יכול לחזור בו, שזה קניין דברים הוא כמו שביארנו.

אבל

[ב] אם קנו מידם שזה רצה ברוח פלוני וזה רצה ברוח פלוני - אינם יכולים לחזור בהם.

5 הרמב"ן (ג ע"א) לא קיבל את ההסבר שרב אשי חידש שאין צורך לומר לו "לך חזק וקני אפי' שלא בפניו. ואינו נכון בעיני דרב אשי סתם אמר והחזיק, ואי לאשמועינן האי דינא פרושי הוה מפרש ליה. אלא רב אשי לא שמעה לדר' יוחנן אלא פריק לה לקושיין בחזקה דרוחות, ור' יוחנן פירקה בקנין דרוחות, וגמרא סברינהו לתרווייהו וחד אורח הוא".

[ג] וכן אם הלך זה בעצמו והחזיק בחלקו וזה בעצמו והחזיק בחלקו, אף על פי שלא קנו מידם - אין אחד מהם יכול לחזור בחבירו.

בתחילת דבריו כתב הרמב"ם שהוא כבר ביאר מהו קניין דברים. המגיד משנה (הל' שכנים ב, י) ציין לדברי הרמב"ם בהלכות מכירה (ה, יד) שם הגדיר הרמב"ם קניין דברים:

הדברים שאין בהן ממש אין הקנין מועיל בהן. כיצד? הרי שכתב בשטר וקנינו מפלוני שילך בסחורה עם פלוני, או שיחלקו השדה שביניהם, או שישתתפו שניהם באומנות, וכיוצא בדברים אלו כולן, הרי זה קנין דברים ואינו מועיל כלום. שהרי לא הקנה לחבירו דבר מסויים וידוע, לא עיקר ולא פירות עיקר הידוע.

ואכן המגיד משנה (הל' מכירה שם) ציין לסוגייתנו כמקור לדברי הרמב"ם:

הדברים שאין בהם ממש וכו'. זה מוסכם ונלמד מהסוגיא דריש פ"ק דב"ב (דף ג') "וכי קנו מידן מאי הוי, קניין דברים בעלמא הוא" גבי חלוקת חצר, והוא הדין לכל כיוצא בזה.

הרמב"ם הגדיר קניין דברים כקניין שאין בו ממש. למה כוונתו? הרמב"ם (הל' מכירה כב, יג-יד) כתב:

יג. אין אדם מקנה לא במכר ולא במתנה אלא דבר שיש בו ממש, אבל דבר שאין בו ממש אינו נקנה.

יד. כיצד? אין אדם מקנה ריח התפוח הזה, או טעם הדבש הזה, או עין הברדלח הזה, וכן כל כיוצא בזה. לפיכך המקנה לחבירו אכילת פירות דקל זה, או דירת בית זה, לא קנה, עד שיקנה לו גוף הבית לדור בו וגוף האילן לאכול פירותיו כמו שיתבאר.

נראה כי "דבר שאין בו ממש... הרי זה קנין דברים... שהרי לא הקנה לחבירו דבר מסויים וידוע", כוונתו לומר שלא ברור על מה הקניין. ריח של פרי, טעם הדבש וכד' - אלו דברים לא מוגדרים. כך גם כששותפים הסכימו לחלק חצר שאין בה דין חלוקה. לא ברור מה החלק של כל אחד. ההסכמה היא כללית על עצם הרצון לחלוק את החצר, אך לא ברורים הגבולות של כל חלק בחצר.

כך ניסח רבנו גרשום (ג ע"א) את שאלת הגמרא:

קניין דברים בעלמא הוא, כלומר איזה קניין הוא עיקר, כגון מתנה או מכירה או שום דבר שמראה לו החפץ שנותן למקבל וקונין מידו על כך. אבל הכא שאדם אומר לחבירו ניטול קניין שנחלוק, כגון זה קניין דברים בעלמא הוא, דלא נברר על מה נוטל קניין, ואכתי ליהדרו בהו.

לפי הרמב"ם ורבנו גרשום הקניין הוא קניין דברים מפני שלא ברור על מה בדיוק חל הקניין. ההסכמה ביניהם היא "באוור" ואיננה מוגדרת. אי אפשר לעשות קניין על משהו לא מוגדר. אך אם ההסכמה תהיה ברורה ובהירה, הקניין יחול ולא יוכלו לחזור בהם.⁶

התשובה הראשונה בגמרא בניסוחו של הרמב"ם היא: "אם קנו מידם שזה רצה ברוח פלוני וזה רצה ברוח פלוני אינן יכולים לחזור בהם". אין מדובר על פעולה ממשית בקרקע, אלא קניין ביניהם - הסכמה ברורה וידועה בין הצדדים איזה חלק רוצה כל אחד מהם. וכדברי רבינו גרשום (שם):

שקנו מידן ברוחות - דזה הקנה לזה אותו חלק שבצד רוח מזרח, וזה לזה חלק שבצד רוח מערב, דהיינו קניין גמור, הואיל והוברר על מה קנו.

התשובה השנייה בגמרא של רב אשי על פי ניסוחו של הרמב"ם: "וכן אם הלך זה בעצמו והחזיק בחלקו וזה בעצמו והחזיק בחלקו". אמנם זו פעולה של קניין קרקע בחזקה, אבל הרמב"ם לא מבקש ללמדנו כאן על דרך קניין חזקה בקרקע, אלא ללמדנו שגם זו דרך לבטא ולהגדיר מה חלקו של כל אחד. החזקה בקרקע היא סימן אך לא פעולה.

נראה שכך יש להסביר גם את דברי הרמב"ם בפירוש משנתנו (רמב"ם פירוש המשנה בבא בתרא א, א):

ומשנתרצו לחלוק ונתייחד כל אחד מהם ברוח שלו, כגון שהחזיק בקרקע ברגלו וכיוצא בזה, אי אפשר לשום אחד מהם לחזור בו, אלא כופין אותו לבנות כמנהג המדינה.

ההדגש ברמב"ם הוא שכל אחד התייחד בחלק שלו - בירר את חלקו. אחת האפשרויות לברר את החלק היא להחזיק בקרקע ברגל, דהיינו שהבעלים הבלעדיים הולך בקרקע. ההליכה בקרקע איננה הליכה סתמית אלא סימון - ייחוד החלק שלו. בפירוש המשנה

---

6 על שני הפירושים בהסברת "קניין דברים בעלמא הוא", על פי הרמב"ם ועל פי הרא"ש, עמד גם: הרב אברהם זונטג, דרך קניין, עמ' לד-לו.

נראה שהרמב"ם הציג את שתי תשובות הגמרא כתשובה אחת. איך "נתייחד כל אחד מהם ברוח שלו"? והתשובה היא: "כגון" - אחת האפשרויות היא: "שהחזיק בקרקע ברגלו", אבל יש דרכים נוספות "וכיוצא בזה". כל דרך שתבטא בבהירות את היקף השטח של כל אחד מהם לאחר החלוקה, איננה קניין דברים, והם לא יוכלו לחזור בהם. הליכה סתם של כל אחד מהם בחלקו לא תועיל, וכפי שכתב הרמב"ם (הל' מכירה א, יג): "המוכר שדה לחבירו בצד שדהו, או שנתנה לו במתנה, כיון שדש את המצר שבין שתי השדות ונעשו שתייהן כשדה אחת, קנה. אבל אם הלך בה לארכה ולרחבה, אין הילוך זה מועיל כלום". כאמור לעיל, במשנתנו מדובר שהחצר היתה עד עכשיו של שניהם, ואין מדובר בקניין של חלק חדש שלא היה שייך עד כה לזה שחלקו בצד המזרחי ולזה שחלקו בצד המערבי. אשר על כן אין צורך לעשות פעולת קניין ממשיית בקרקע. מה שנדרש על פי הרמב"ם זה ידיעה ברורה מי הוא זה שחלקו בצד המזרחי ומי הוא זה שחלקו שבצד המערבי, ומה הם גבולות השטחים. גם את רבנו גרשום נסביר באותו אופן. רבנו גרשום הסביר כך את תשובת רב אשי:

רב אשי אומר: משום הכי לא מצי למיהדר בהו הואיל דקני אף על גב דלית בה דין חלוקה, כגון שהלך זה לאחר קנין להחזיק בחלקו דנעל גדר ופרץ כל שהוא, ודאי בתר הכי לא מצי למיהדר.

כאמור, דברי רב אשי אמורים לענות על השאלה: "דלא נברר על מה נוטל קנין ואכתי ליהדרו בהו", ותשובתו שבאמצעות החזקה של כל אחד בחלקו - נעל, פרץ, גדר - הוברר של מי כל חלק. כאמור, הוא לא נדרש להשיב באיזה אופן בוצע הקנין. חזקה בקרקע גם היא נחשבת דרך, אם כי כאמור המטרה היא לברר ולהגדיר את גבולות השטח של כל אחד בחצר. "כגון שהלך זה לאחר קנין להחזיק בחלקו דנעל גדר ופרץ כל שהוא" - הם סיכמו ביניהם מה השטח של כל אחד, וכל אחד מהם ביטא זאת בפעולה בקרקע שבשטחו, אך לא מפני שנדרש לעשות פעולת חזקה, אלא רק כדי לבטא את בעלותו.

על דברי הרמב"ם (הל' שכנים שם) כתב המגיד משנה:

ויש מי שפירש שאפילו החזיק שלא בפני חבירו ולא אמר לו 'לך חזק וקני' קנה, שאין זה כמכר שצריך או אמירה או חזקה בפניו, כמו שנתבאר פ"א מהלכות מכירה. שאין זה אלא בירור חלקים לבד, וזהו שאמרו "והלך זה בעצמו והחזיק".

"ויש מי שפירש" - נראה שהמגיד משנה כיוון לדברי הרא"ש (א, ג) שצוינו לעיל, אך לשונו של המגיד משנה תואמת יותר לדברי הרשב"א (ג ע"א) שכתב כמו הרא"ש:

יש מפרש דרב אשי בא לחדש דאע"ג דבעלמא קיי"ל במוכר שדה לחבירו, דשלא בפניו צריך למימר ליה לך חזק וקני, הכא דאינו זוכה בשל אחרים אלא ברור חלקים בלחוד הוא, כיון שנתרצו ברוחות והלך זה בעצמו והחזיק אפילו שלא בפני חברו, ואף על פי שלא אמר לו לך חזק וקנה. והלשון נאות לזה דקאמר "שהלך זה בעצמו והחזיק" ולא קאמר "כגון שהלך זה והחזיק".

"אלא ברור חלקים בלחוד הוא" - הבנה זו מתאימה יותר להסבר דברי הרמב"ם כאמור לעיל. אמנם מדובר על פעולה של חזקה, אבל העיקר איננו בפעולת החזקה אלא ב"בירור החלקים", בסימון כל חלק בשטח החצר, כדי שיהיה ידוע היכן הגבולות של כל חלק בחצר - במזרח ובמערב. כאמור, אין צורך לעשות פעולת חזקה כי גם קודם לחלוקת החצר ביניהם כל אחד היה בעלים על כל החצר. אלא עד עתה היה לכל אחד שותף, ומעתה כל אחד הוא בעלים בלעדיים של חלקו. מכאן, שעל אף הדמיון בין דברי הרשב"א לדברי הרא"ש הם אינם מכוונים לאותו דבר. הרא"ש דיבר על פעולה של חזקה בקרקע שתבטא את הבעלות הבלעדית של כל אחד רק על השטח שלו, והרשב"א כמו גם הרמב"ם על פי המגיד משנה דיברו על "בירור החלקים" - סימון והגדרה ברורה של היקף השטח וגבולותיו. ולזה אין צורך בפעולה של חזקה.

הרשב"א והמגיד משנה כתבו שהסבר זה תואם את הגרסה בגמרא: "כגון שהלך זה בעצמו והחזיק". בגמרא שלפנינו הגרסה בדברי רב אשי היא: "כגון שהלך זה בתוך שלו והחזיק וזה בתוך שלו והחזיק", ואילו גרסת הרי"ף (ב ע"א בדפי הרי"ף) היא: "כגון שהלך זה בעצמו והחזיק בחלקו וזה בעצמו והחזיק בחלקו". לא ברור מדוע גרסה זו בהכרח מתאימה יותר. גם הרא"ש (א, ג) גרס כך והסביר את הקניין של השותפים כפעולה של חזקה על מנת שההסכמה שלהם לא תהיה מוגדרת כקניין דברים, בעוד שהרמב"ם הגדיר אחרת קניין דברים. לפיו קניין דברים הוא כשלא ברור על מה הקניין, ולא כשלא נעשתה פעולת קניין. יש להוסיף שבחידושי אנשי שם (ב ע"א בדפי הרי"ף אות א) כתב שהרי"ף הוא שהוסיף את המילה "בעצמו", כדי לחדד את חידושו של רב אשי שכל אחד יכול להחזיק בקרקע שלא בפני חברו, ושאינ צורך שיאמר לו חבירו "לך חזק וקני", אך אין הבדל משמעותי בין הגרסאות.⁷

7 ראשונים ואחרונים עסקו בהרחבה בשאלה מה סבר הרמב"ם בנושאים אלו, אם צריך לומר לו "לך חזק וקני" ואם צריך ששניהם יחזיקו בחלקם. ראה סיכום הדעות בבירור הלכה, בבא בתרא עמ' ב-ג. נראה שנקודת המוצא של האחרונים הללו היא שהרמב"ם פירש את הגמרא כמו הרא"ש שמדובר בקניין חזקה (ראה למשל בדברי הרב איסר זלמן מלצר, הל' שכנים ב, י שתיאם בין דברי הרמב"ם והרא"ש, וכן בהפניות נוספות בדברי הרב שבתאי פרנקל שם). אך לפי דברינו הרמב"ם כתב שנצרך סימון השטח על מנת לדעת של מי כל חלק, אם כי זה יכול להיות גם על ידי פעולת

ייתכן שגם הרמב"ן (ג ע"א) נטה לפרש את הגמרא כרמב"ם וכרבנו גרשום. הרמב"ן כתב שיש אומרים "דהא קמ"ל רב אשי דלא צריך הכא למימר ליה לך חזק וקני אפי' שלא בפניו". כאמור לעיל אלו דברי הרא"ש. על כך כתב הרמב"ן:

ואינו נכון בעיני. דרב אשי סתם אמר והחזיק. ואי לאשמעינן האי דינא פרושי הוה מפרש ליה. אלא רב אשי לא שמעה לדר' יוחנן אלא פריק לה לקושיין בחזקה דרוחות, ור' יוחנן פירקה בקנין דרוחות, וגמרא סברינהו לתרווייהו וחד אורח הוא.⁸

מהרמב"ן משמע שאת התשובה הראשונה "שקנו מידן ברוחות" השיב ר' יוחנן עצמו שאותו שאלו "קנין דברים בעלמא הוא". לפי דבריו, ר' יוחנן השיב שהיה כאן קניין ברוחות, ורב אשי אמר שהיה כאן חזקת רוחות, אבל אין זה משנה כי שני התירוצים מכוונים לאותו מקום. אולם אם לפי רב אשי אין צורך בחלוקת חצר שאחד יאמר לחברו "לך חזק וקני", היה צריך לכתוב דבר כזה במפורש.

מה כוונת הרמב"ן: "דרב אשי סתם אמר והחזיק"? נראה לפרש, שכוונתו לומר שבחלוקת חצר של שותפים שאין בה דין חלוקה, אין באמת צורך לעשות קניין חזקה, אם כי קניין חזקה יכול להיות גם ביטוי להגדרת השטח וסימונו. לזה התכוון הרמב"ן שרב אשי אמר סתם והחזיק. לדברי הרמב"ן "חזקת רוחות" מלמדת על כך שמה שחשוב הוא לקבוע את הרוחות - הגבולות, ולא את פעולת החזקה בקרקע.

לסיכום, נעייץ באופן שבו למדו הטור והבית יוסף את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש. הטור (חושן משפט הלכות חלוקת שותפות סימן קעג) כתב:

השותפין שנתרצו לחלוק בדבר שאין בו דין חלוקה יכולין לחזור בהן אפילו אם לקחו בקנין שקנין דברים בעלמא הוא. וכתב הרמב"ם ז"ל "אם קנו מידם שזה רצה ברוח פלוני וזה רצה ברוח פלוני אין יכולין לחזור בהן". וא"א הרא"ש ז"ל כתב דכי האי גוונא קנין דברים בעלמא הוא, אלא אם כן בירר זה רוח פלוני וזה רוח פלוני וקנו מידם על זה.

לדברי הטור, לפי הרמב"ם מספיק שכל אחד יביע את רצונו והדבר יהיה מוסכם על האחר, ולדברינו דבר זה אכן מספיק, כי אז ידוע על מה חל הקניין. ואילו לפי הרא"ש

חזקה, וזאת בשונה מהרא"ש שלדבריו העיסוק הוא בשאלה איך נקנתה הקרקע, החלק של כל אחד בחצר.

8 דברי הרמב"ן נזכרו בקצרה בר"ן (ג ע"א) ובנימוקי יוסף (ב ע"א בדפי הרי"ף)

אין זה מספיק, עדיין זה קנין דברים, אלא יש לברר של מי כל חלק. הטור כאן לא הזכיר כיצד נעשית פעולת הבירור אך על פי דברי הרא"ש לעיל הבירור יהיה באמצעות פעולת חזקה בקרקע.

על דברי הטור הללו כתב הרב יוסף קארו (בית יוסף חו"מ סימן קעג אות א):

ואדוני אבי הרא"ש ז"ל כתב דכי האי גוונא קנין דברים בעלמא הוא וכו'. אני לא מצאתי שהרא"ש כתב דבכי האי גוונא הוי קנין דברים. אלא כתב (בבא בתרא א, ג) סתם דברי רש"י, וסובר רבינו דממילא משמע דכל דלא הוי כי האי גוונא הוי קנין דברים בעלמא. והחילוק שבין דברי הרמב"ם ומה שסובר רבינו להרא"ש נראה לי שהוא, דלהרמב"ם לא הוזכר הבירור עד שעת הקנין שהוא נוטל קנין, ולהרא"ש תחלה ביררו ואחר כך נטלו קנין.

אכן לא כתוב במפורש ברא"ש שהסכמת הצדדים בלבד על החלוקה היא קניין דברים, אך כאמור לעיל זה אכן ההבדל בין הרמב"ם לרא"ש. לפי הרמב"ם קניין דברים הוא כשלא ברור על מה חל הקניין, ולפי הרא"ש קניין דברים הוא כשלא נעשתה פעולת הקניין הנדרשת. ההבדל בין הרא"ש לרמב"ם אינו בשאלה באיזה שלב חל הקניין, אלא בהגדרה מה הוא קניין דברים, ומה על הצדדים לעשות על מנת שהקניין ביניהם לא ייחשב לקניין דברים.

סיכום

שני הסברים לשאלת הגמרא "קניין דברים בעלמא הוא". לפי רש"י והרא"ש שאלת הגמרא היא, איך או באיזה אופן התבצע הקניין בין השותפים לחלוקת החצר, מאחר שקניין חייב לחול על משהו. תשובות הגמרא הן שהשותפים עשו פעולות קניין, סיכמו ביניהם על החלוקה באופן ברור, או שכל אחד מהם עשה פעולת חזקה בקרקע כפי שמקובל בקניין קרקע, כגון חפר חפירה קלה. הפעולה בקרקע היא סיבה, פעולה, ולא סתם סימן בקרקע.

לפי הרמב"ם ורבנו גרשום שאלת הגמרא היא על מה היה הקניין בין השכנים, "לא נברר על מה נוטל קנין" (רבנו גרשום). אי אפשר לעשות קניין כשלא ברור מה החפץ שקונים. תשובות הגמרא הן שהשותפים סימנו את החלק שכל אחד קיבל, או שכל אחד מהם עשה פעולת חזקה בקרקע כפי שמקובל בקניין קרקע, כגון חפר חפירה קלה, אבל מטרתו בכך לבטא שזה השטח שלו ולא שהוא קנה בכך את השטח. זה סימן ולא סיבה, פעולה.